

UDK –902
94

ISSN 2490-3930 (print)
ISSN 2744-1318 (online)
GODINA VIII/BROJ 8

UDRUŽENJE ZA PROUČAVANJE I PROMOVIRANJE ILIRSKOG NASLIJEĐA I DREVNIH I KLASIČNIH CIVILIZACIJA

BATHINVS

GODIŠNJAK UDRUŽENJA BATHINVS ACTA ILLYRICA

SARAJEVO, 2024.

IZDAVAČ / PUBLISHER:

*Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa
i drevnih i klasičnih civilizacija "BATHINVS"*
*The Association for the Study and Promotion of Illyrian heritage,
Ancient and Classical civilizations "BATHINVS"*
Topal Osman Paše 20, Sarajevo, Bosna i Hercegovina
<http://bathinvs.com/>

ZA IZDAVAČA / FOR THE PUBLISHER: Dženan Brigić

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK / EDITOR-IN-CHIEF: Edin Veletovac

IZVRŠNI UREDNIK / EXECUTIVE EDITOR: Amra Šaćić Beća

REDAKCIJA / EDITORIAL BOARD:

Enver Imamović (Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu / Faculty of Philosophy, University of Sarajevo);
Milan Lovenjak (Filozofski fakultet Univerziteta u Ljubljani / Faculty of Arts, University of Ljubljana);
Marcel Burić (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu / Faculty of Humanities and Social Sciences, University
of Zagreb); Branka Migotti (Zagreb, Hrvatska / Zagreb, Croatia); Salmedin Mesihović (Filozofski fakultet
Univerziteta u Sarajevu / Faculty of Philosophy, University of Sarajevo); Ivan Basić (Filozofski fakultet
Sveučilišta u Splitu / Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split); Olga Pelcer-Vujačić
(Institut za istoriju Univerziteta Crne Gore / Historical institute of the University of Montenegro);
Siniša Bilić-Dujmušić (Hrvatsko katoličko Sveučilište u Zagrebu / Catholic University of Croatia);
Drago Župarić (Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu / Faculty of Philosophy, University of Sarajevo);
Bego Omerčević (Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli / Faculty of Philosophy, University of Tuzla);
Ivan Radman-Livaja (Arheološki muzej u Zagrebu / Archaeological Museum in Zagreb); Marko A. Janković
(Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu / Faculty of Philosophy, University of Belgrade);
Dejan Gazivoda (Centar za konzervaciju i arheologiju Crne Gore / Center for Conservation and Archaeology
of Montenegro); Lucijana Šešelj (Filozofski fakultet u Sveučilištu u Rijeci / Faculty of Humanities and Social
Sciences, University of Rijeka); Diana Sergeeva Dobрева (Odsjek za kulturu i civilizaciju Univerziteta u
Veroni / Department of Cultures and Civilizations, University of Verona); Uroš Matić (Univerzitet u Inzbruck
/ University of Innsbruck) Mattia Vitelli Casella (University of Bologna); Danijel Džino (Macquarie
University), Dragana Mladenović (Univerzitet u Southampton, Fakultet za za humanistiku / University
of Southampton, School of Humanities) i Nada Bulić (Sveučilište u Zadru, Odjel za klasičnu filologiju /
University of Zadar, Department of Classical Philology)

SEKRETAR REDAKCIJE / SECRETARY OF THE EDITORIAL BOARD: Dženana Kurtović

RECENZENTSKI ODBOR / ADVISORY BOARD:

Adnan Busuladžić (Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu / Faculty of Philosophy, University of Sarajevo),
Nadežda Gavrilović Vitas (Arheološki institut, Beograd / Institute of Archaeology, Belgrade),
Maria Mariola Glavan (Sveučilište u Zadru, Odjel za klasičnu filologiju / University of Zadar, Department
of Classical Philology), Tomislav Karlović (Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu / Faculty of Law, University
of Zagreb), Almir Marić (Fakultet humanističkih nauka Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru / Faculty
of Humanities "Džemal Bijedić" University of Mostar), Ina Miloglav (Filozofski fakultet Sveučilišta u
Zagrebu / Faculty of Philosophy, University of Zagreb), Gligor Samardžić (Filozofski fakultet Univerziteta
u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici / Faculty of Philosophy, University of Priština with
temporary seat in Kosovska Mitrovica), Vladimir P. Petrović (Balkanološki institut SANU / Institute for
Balkans Studies), Ljubica Perinić (Odsjek za arheologiju Zavoda za povijesne i društvene znanosti u Zagrebu,
Hrvatske akademija znanosti i umjetnosti / Department of Historical and Social Sciences in Zagreb, Division
of Archaeology, Croatian Academy of Sciences and Arts), Slobodanka Prtija (Filozofski fakultet Univerziteta u
Banjoj Luci / Faculty of Philosophy, University of Banja Luka)

Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa i
drevnih i klasičnih civilizacija
“BATHINVS”

Acta Illyrica

Godišnjak Udruženja BATHINVS
Godina VIII/Broj 8

SARAJEVO, 2024.

SADRŽAJ / CONTENTS

PREDGOVOR / FOREWORD 7

IZVORNI NAUČNI RADOVI, IZLAGANJA SA NAUČNIH SKUPOVA / ORIGINAL RESEARCH ARTICLES AND CONFERENCE PAPERS

Drago Župarić & Seada Brkan – *Lektisternij: bogovi za stolom u antičkom Rimu / Lectisternium: Gods at the Table in Ancient Rome* 17

Amra Šaćić Beća – *The Daorsi, Daorson, Municipium Diluntum, and the question of (dis)continuity / Daorsi, Daorson, Municipium Diluntum i pitanje (dis)kontinuiteta* 35

Goran Popović – *Dva rimska nadgrobna spomenika iz istočne Bosne / Two Roman Tombstones from Eastern Bosnia* 61

Ajla Šabanija Softić – *Utjecaj rudarstva na urbani razvoj Domavije / The Impact of Mining on the Development of Domavia* 75

Radmila Zotović – *Liberov kult na području istočnog dela rimske provincije Dalmacije / The Cult of Liber in the Eastern Part of the Roman Province of Dalmatia* 99

Salmedin Mesihović – *Tragovi kraja Aqu(a)e, njene municipalne jedinice i antičkog načina života na sarajevskom području / Traces of Ending of Aqu(a)e, its Municipal Unit and the Ancient Way of Life in the Sarajevo Area* 113

Ago Mujkanović – *“Arheološka istraživanja” Tome Dragičevića u sjeveroistočnoj Bosni / “Archaeological research” by Tomo Dragičević in Northeastern Bosnia* 135

Zdravko Lučić – *Wie wurde die Provinz Bithynien verwaltet? / Kako se upravljalo rimskom provincijom Bitinijom?* 161

BIOGRAFIJE I PRIKAZI / BIOGRAPHIES AND REVIEWS

Adnan Kaljanac – *ALOJZ BENAC – Povodom 110. godišnjice rođenja* 175

Meldin Kešetović – *Prikaz knjige: Ivan Matijević, Officium consularis provinciae Dalmatiae. Vojnici u službi namjesnika rimske Dalmacije u doba principata, Književni krug Split – Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2020, 208 str.* 181

Elma Džigal – Prikaz knjige: Predrag Novaković, <i>The History of Archaeology in the Western Balkans</i> , Ljubljana University Press, Ljubljana, 2021, 503 str.	185
Faris Šaćić – Prikaz knjige: Vladimir D. Mihajlović, <i>Rimsko nasleđe u Srbiji: nauka, prosveta i javnost / Roman Heritage in Serbia: Academia, Education and the Public</i> , Filozofski fakultet Novi Sad, Novi Sad, 2023, str. 558.....	191
UPUTSTVA AUTORIMA.....	197
AUTHOR GUIDELINES.....	203
UPUTSTVA RECENZENTIMA.....	209
REVIEWER GUIDELINES.....	211

AGO MUJKANOVIĆ, MA

General Library Tešanj

Opća biblioteka Tešanj

mujkanovic.ago@gmail.com

Izvorni naučni rad / Original research article

UDK/UDC 902:929 Dragičević T.

DOI: 10.54524.2490-3930.2024.135

Primljen / Received: 14. 01. 2024.

Prihvaćen / Accepted: 09. 11. 2024.

“Arheološka istraživanja” Tome Dragičevića u sjeveroistočnoj Bosni

Apstrakt: U radu se donosi pregled arheoloških istraživanja u sjeveroistočnoj Bosni, koja je proveo oružnički stražmeštar Tomo Dragičević, a koja su slabo poznata u današnjoj nauci. Ovaj rad sadrži podatke o navedenim istraživanjima, pronalascima, kao i zaključke do kojih su tadašnji naučnici dolazili. Podaci koji se prezentiraju u ovom radu uglavnom su prikupljeni iz austrougarske štampe, naučnih časopisa i arhivskih izvora. Cilj ovog istraživanja bio je prikupljanje podataka na osnovu arhivskih izvora, analiza podataka, njihova sistematizacija i prezentacija naučnoj javnosti. Ovaj rad prezentira do sada slabo poznata arheološka istraživanja na području sjeveroistočne Bosne. Jedan od prvih istraživača za kojeg znamo da je pokazivao interesovanje za starine i arheološke lokalitete bio je oružnički stražmeštar Tomo Dragičević. Pregled arheoloških istraživanja Tome Dragičevića izvršen je hronološkim redom, onako kako su prezentirana u naučnim časopisima.

Ključne riječi: žandarm, arheologija, sjeveroistočna Bosna, planina Majevisa, Tomo Dragičević, Vid Vuletić Vukasović, Friedrich S. Krauss, Ćiro Truhelka.

Abstract: The paper presents an overview of archaeological research in Northeastern Bosnia, conducted by the ordnance sergeant Tomo Dragičević, which is poorly known in today's science. This paper contains data on the aforementioned research, discoveries, and conclusions reached by scientists of the time. The data presented in this paper were mainly collected from the Austro-Hungarian press, scientific journals, and archival sources. The aim of this research was to collect data based on archival sources, analyze the data, systematize them, and present them to the scientific public. This paper presents archaeological research in northeastern Bosnia that has been poorly known to date. One of the first researchers we know of who showed interest in

antiquities and archaeological sites was the ordnance sergeant Tomo Dragičević. The review of Tomo Dragičević's archaeological research is presented in chronological order, as presented in scientific journals.

Key words: gendarmerie, archeology, north-eastern Bosnia, Majeвица mountain, Tomo Dragičević, Vid Vuletić Vukasović, Friedrich S. Krauss, Ćiro Truhelka.

Uvod

Dolazak austrougarske uprave okupacijom 1878. godine i period od osnivanja Muzejskog društva 1884. godine do konačnog osnivanja Zemaljskog muzeja u Sarajevu 1888. godine u kontekstu predstavljanja oficijelne arheološke znanosti u Bosni i Hercegovini u proteklom stoljeću višestruko je opisivan i obrađivan. Međutim, dublji osvrti na djelovanje arheologa austrougarskog perioda, nerazjašnjene hipoteze i pitanje izvora prikupljenog znanja, sve do novijeg vremena nisu pravljani.¹ Mnoga su pitanja koja se nameću pred savremene istraživače, poput pitanja naučne upotrebljivosti pronađenih artefakata od strane amatera istraživača, bez naučnog konteksta. Djelo koje tretira navedeni period i sadrži kritičke osvrtne na djelovanje arheologa i njihovih saradnika amatera istraživača je knjiga *Stranputice rane arheologije u Bosni i Hercegovini* dr. Adnana Kaljanca iz 2023. godine.

Cilj ovog rada je prezentovanje arheoloških aktivnosti i istraživanja iz austrougarskog perioda na prostoru sjeveroistočne Bosne, koja su slabo poznata u nauci. U vrijeme austrougarske uprave počinje se sistematski obilaziti teren i prikupljati materijal za Zemaljski muzej u Sarajevu, ali i za druge muzeje izvan naše države. Lokalne kotarske vlasti često su obavještavale naučne pionire o zanimljivim i izuzetnim nalazima koji su otkriveni na njihovom području.² Izuzetak u tome nije bio ni prostor sjeveroistočne Bosne. Prve amaterske arheološke bilješke s ovog prostora imamo upravo od Tome Dragičevića. Iz *Spomenice Zemaljskog muzeja* saznajemo da je Moriz Hoernes lično tražio da se s potrebnim oprezom angažiraju obrazovaniji amateri, među kojima se spominju Tomo Dragičević, P. Mirković, K. Kovačević i drugi.³ Nažalost, štetu koju su nanosili ovi amateri istraživači kulturno-historijskim spomenicima bio je svjestan i sam Ćiro Truhelka, koji je predlagao donošenje zakona kako bi se oni zaštitili.⁴ Iz navedenog se može zaključiti da su ovi ljudi činili široku mrežu amatera istraživača angažovanih od strane austrougarske uprave i Zemaljskog muzeja.

¹ Kaljanac 2023, 44–45.

² Jašarević, Prnjavorac 2018, 10.

³ Kaljanac 2023, 66.

⁴ Kaljanac 2023, 232–233.

Dragičevićeva arheološka "prekopavanja i raskopavanja" – kako ih naziva, imala su za cilj prikupljanje arheoloških predmeta. Prikupljanje tih arheoloških predmeta bio je jedan od zadataka koji je dobio kao povjerenik Hrvatskog arheološkog društva. Zbog te činjenice, mnogi arheološki predmeti su zauvijek otišli s područja sjeveroistočne Bosne, a njihova sudbina nam nije poznata. I pored svih informacija koje su profesionalni arheolozi dobili od Dragičevića, nije zabilježeno da su za vrijeme austro-ugarske uprave vršena ozbiljnija arheološka istraživanja na području sjeveroistočne Bosne. Uz sve kritike koje mu se mogu iznijeti sa stanovišta moderne arheološke struke, Tomo Dragičević ima pionirske zasluge u prezentovanju arheoloških lokaliteta sjeveroistočne Bosne.

Međutim, situacija je sasvim drugačija na polju etnologije, jer je zabilježeno da je poznati etnolog Fridrih Salomo Kraus lično posjetio sjeveroistočnu Bosnu. Pod njegovim utjecajem prikupio je mnoge pjesme muslimanskih guslara, a neke od njih je i sam objavio. Zanimljivo je da se na njegove radove ne referira poznati etnolog Milenko S. Filipović, iako je radio etnološka istraživanja na Majevidi. Razlog može biti i taj što su njegovu prikupljenu građu potpisivali poznati etnolozi, pa je tako njegovo ime palo u zaborav.

Arheolozi ovog perioda su uveliko djelovali preko lokalnih entuzijasta i amatera istraživača. Jedan takav amater istraživač bio je oružnički stražmeštar Tomo Dragičević, koji je u Bosnu i Hercegovinu došao kao austro-ugarski vojnik 1878. godine, za vrijeme okupacije. Veliku količinu građe o običajima pravoslavnog stanovništva iz Like ustupio je Kraussu, što ukazuje na to da je morao odrasti u toj sredini kako bi poznao navedene običaje. Oženjen je bio iz ličkog sela Rudopolje, općina Vrhovine.⁵

Žandarm u službi nauke

U vrijeme okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine, Tomo Dragičević bio je vojnik u činu podlovca u 31. poljskom-lovačkom bataljonu. Ranjen je 19. augusta 1878. godine u bici kod Sarajeva.⁶ Za iskazanu hrabrost u bitkama kod Bilalovca 16. augusta i Sarajeva 19. augusta, odlikovan je srebrenom medaljom 1. klase za hrabrost. Dodjela je održana u Travniku,⁷ na dvadesetogodišnjicu ulaska austro-ugarskih trupa u Bosnu i Hercegovinu. O mjestu rođenja i nekim detaljima iz Dragičevićevog života ne znamo mnogo; poznato je da je ova porodica pripadala staroj graničarskoj

⁵ Krauss 1891, 105–106.

⁶ *Militär-Zeitung* 1878, 577; *Morgen-Post* 1878, 5; *Epoche* 1878, 4; *Die Presse* 1878, 3; *Morgenblatt* 1878, 3; *Wiener Zeitung* 1878, 3.

⁷ *Neuigkeits Welt Blatt* 1898, 34.

porodici u Hrvatskoj. Poznato je također da je njegov sin Đuro (Georg) Dragičević rođen u Kalesiji 7. novembra 1890. godine.⁸

Njegovo zanimanje za arheologiju i etnologiju privuklo je pažnju šire javnosti, tako da su razne bečke novine 1895. godine pisale “*Žandarm u službi nauke*”. Jedan takav novinski članak prenosim u cjelosti: *Prije nekog vremena žandarmerijski narednik gospodin Tomo Dragičević iz Vlasenice u Bosni, gdje je marljivo služio duži niz godina i gdje je stekao velike simpatije zbog svoje humane prirode, došao je u Žepče. Dragičević je odmah po dolasku u Bosnu počeo sakupljati starine, a prije osnivanja Zemaljskog muzeja u Sarajevu saradivao je s Arheološkim društvom u Zagrebu. Istovremeno je marljivo sakupljao narodne pjesme, legende, izreke, natpise na spomenicima i narodne običaje. Bezbroj pjesama Dragičević je dostavio istraživačima u Beču, te su privukle pažnju javnosti. Nedavno je pisao i u Glasniku Zemaljskog muzeja, u kojem je predstavio svoja istraživanja o Karavlasima i istraživanjima u Vlasenici. Nadamo se da će Dragičević nastaviti svoja istraživanja koja su vrijedna svake podrške, u kontekstu bogatog historijskog sjećanja.*⁹

Službovao je u Zabrdju kod današnjeg Ugljevika, Vlasenici i Žepču. U svakom mjestu gdje je službovao prikupljao je nalaze, koji su zahvaljujući njemu došli u Zemaljski muzej. Tako je iz Bosanske Rače 1888. godine poslao rimske novce,¹⁰ dvosjekli mač iz Borogova kod Vlasenice, ostavu iz Hrga kod Zavidovića, nalaze iz Donje Paklenice sa lokaliteta Šahin Kamen kod Maglaja, Gostovića kod Zavidovića, Nemile kod Zenice, Pridražića kod Donje Tuzle,¹¹ Čardaku kod Žepča.¹² Osim arheoloških nalaza, u Zemaljski muzej slao je svoje darove za mineraloško-geološku i zoološku zbirku u ovom muzeju. Očito je da se radilo o revnosnom naredniku žandarmerije, o čemu svjedoče novinski napisi iz čeških novina. U tadašnjim novinama pisalo se o misterioznom nestanku Mate Marinčića iz Tatar Budžaka kod Žepča koji se desio 22. decembra 1898. godine. Nakon prave detektivske istrage njegovo tijelo je u dvorištu kuće pronašao narednik Dragičević, a za ubistvo je optužen Matin brat.¹³

Ono po čemu je posebno poznat jeste otkriće rimskih ruševina 1895.¹⁴ i neolit-skog lokaliteta Kraljevine 1896. godine¹⁵ u Novom Šcheru kod Žepča.¹⁶ Jako puno je zabilježio guslarskih pjesama koje je objavio i naučno obradio Friedrich Salomo

⁸ *Hrvatske novine* 1940, 7.

⁹ *Neuigkeits Welt Blatt* 1895, 9.

¹⁰ Krauss 1891, 105–106.

¹¹ Krauss 1886, 523–525.

¹² Hoernes 1909, 64.

¹³ *Mährisch – Schlesische Presse* 1899, 4.

¹⁴ Hoernes 1899, 531–533.

¹⁵ Fletcher 1897, 384.

¹⁶ *Agramer Zeitung* 1887, 6; Vuletić Vukasović 1897, 94.

Krauss,¹⁷ kojemu je ustupio i najviše etnološke građe.¹⁸ U svojim radovima Dragičevića oslovljava s "moj prijatelj", što ukazuje na njihovu veliku prisnost.¹⁹ Bio je član Hrvatskog starinarskog društva u Kninu i pretplatnik časopisa *Starohrvatska prosvjeta*, kojeg je izdavalo ovo društvo.²⁰ Također, bio je član Hrvatskog arheološkog društva.²¹ Dragičević je doživio da za svog života bude citiran u vodećim časopisima iz oblasti antropologije, etnologije i arheologije.²² Neke radove je objavio sam u časopisima *Glas Hercegovca*,²³ *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*.²⁴ Prilikom izrade Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena 1896. godine, Tomo Dragičević je ustupio svoju građu koja je korištena u izradi istog. Na poledini naslovne strane *Viestnika Hrvatskog arheološkog društva* iz 1887. godine, navodi se da je Tomo Dragičević povjerenik tog društva i Narodnog zemaljskog muzeja. Njegov zadatak kao povjerenika bio je da *sakuplja nove članove i arheološke predmete za zbirke Narodnog arheološkog muzeja kako bi ih pokazali pred učenim svijetom*.²⁵ Kao povjerenik najviše je koristio svoja poznanstva kao žandarm, što je vidljivo iz dopisa u kojem šalje istraživanja stećaka Kladnja Ilije Dusparovića, žandarma iz tog mjesta.²⁶

O samom životu i djelovanju Tome Dragičevića saznajemo iz nekrologa koji je objavljen u *Glasniku Zemaljskog muzeja*, koji glasi: *30. prosinca 1914. pokosila je nemila smrt našeg marljivog i oduševljenog suradnika g. Tomu Dragičevića, umirovljenog oružničkog stražmeštra. On, ako i nije bio po zvanju strukovnjak, vanrednom se ljubavlju bavio sabiranjem folklorističkog materijala, a imao je kao oružnik prilike da se upozna sa svim slojevima naroda Bosne i Hercegovine. Gdje god bi primijetio koji zanimljiv narodni običaj, bilježio ga je s velikim marom te je dugim nizom godina sabrao veliku zbirku folklorističkog narodnog blaga. Mnogo toga dao je na obrađivanje stručnjacima te je priopćeno pod tuđim imenom, a dosta toga objelodanjeno je u našem Glasniku pod njegovim imenom te je tako i njegovo ime u literaturi trajno sačuvano. Osim ovog rada, pazio je Dragičević i na arheološke pojave te je dobio Zemaljskom muzeju po koji spomenik, koji bi bez njegovog posredovanja bio propao. On je obreo i po koje zanimljivo nalazište, a među njima bogato neolitsko naselje u Novom Šeheru kod Žepča. Tomo Dragičević bijaše*

¹⁷ Krauss 1897, 149; Krauss 1896, 300; Back 1891, 114.

¹⁸ Dragičević 1896, 195–198.

¹⁹ Krauss 1886, 18, 67.

²⁰ Među pretplatnicima časopisa *Starohrvatska prosvjeta* iz 1895. godine na strani 198, navodi se Tomo Dragičević.

²¹ Vuletić Vukasović 1887b, 26.

²² Fletcher 1888, 384; Mikkola 1898, 82; Polivka 1891, 319.

²³ Krauss 1896, 300.

²⁴ Dragičević 1897, 479–481.

²⁵ Novi povjerenici Hrvatskog arheološkog društva i Narodnog zemaljskog muzeja 1887, 23–28.

²⁶ Vuletić Vukasović 1889c, 122.

vas svoj vijek radin, svjestan, skroman i uslužan čovjek. Osobito uslužan bio je svakom učenjaku koji bi dolazio da proučava Bosnu. Neumornim uslugama stekao si je zahvalnost po kojeg učenjaka svjetskog glasa, koga je put nanio u Bosnu i namjerio na njega te mu se ime zahvalnošću spominje i izvan Bosne. Kao umirovljeni oružnik, sproveo je Tomo Dragičević zadnje godine života u udobnim prilikama u Žepču, gdje se bio nastanio i postao podnačelnikom, a kada je planuo rat, stavio se opet u službu domovine, ali razbolivši se, preminuo je u Zemaljskoj bolnici u Sarajevu. Slava mu!²⁷

Slika 1. Karta istraživanja Tome Dragičevića u sjeveroistočnoj Bosni (1 – Bosanka Rača; 2 – Dragaljevac Gornji; 3 – Koraj; 4 – Tutnjevac; 5 – Puškovac; 6 – Bogutovo Selo; 7 – Vukosavci; 8 – Peljave; 9 – Sniježnica; 10 – Lipovice; 11 – Zaseok; 12 – Dubnica; 13 – Kalesija; 14 – Kusonje; autor A. Mujkanović)

²⁷ Nešto više informacija o Tomi Dragičeviću saznajemo iz nekrologa objavljenog u Tomo Dragičević, *Glasniku Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* XXVI (1), na stranici 584.

Peljave

Peljave su naseljeno mjesto u sastavu općine Lopare. Veći dio naselja smješten je pored puta Bijeljina – Tuzla, na sjevernim obroncima planine Majevice. Ovo majevičko selo prostire se najvećim dijelom po brežuljkastom terenu.²⁸ Radovi o spomenicima u ovom selu objavljeni su u časopisu *Viestnik Hrvatskog arheološkoga društva*, 1887. godine, na osnovu podataka koje je na terenu prikupio žandarmerijski stražmeštar iz Zabrđa Tomo Dragičević.

Na sjevernoj strani stećka nalazi se natpis: *Seka Vukadin dijak*, na zapadnoj čeonj strani *Ase leži Dragoje Junotić Tupković, plemeniti Svibničanin*, a na južnoj strani *A postavi s(e) ta bilig v s nami Lobrat i Pribilo, a tko će si bilig pogubiti, pogubi ga B(og)*.²⁹ Ovaj natpis se nalazi na starobosanskom mramoru (stećku) u peljavskom groblju, u kotaru zvrničkom. Spomenik je poput sanduka, sa ćošcima na sva četiri kraja. Spomenik je napravljen od pržinjaša, dug je 1,60 m, debljine 0,60 m i širine 0,80 m. Ovaj mi je natpis marljivo prepisao vrlo gospodin Tomo Dragičević, te ga je dostavio za naš *Viestnik*. Hvala mu!³⁰

Narod priča o tom groblju i spomenicima: *Na tom mjestu su se prije sastali svatovi, pa su se izboli radi djevojke, te su se okamenili, pa zbog toga mjesto nosi ime Priboj*. Drugi opet kazuju da su to biljezi od zakopanih novaca, te da su tu u blizini vidjeli kako gori vatra, pa svijet kopa i traži te proklete pare, ali pod spomenicima nalaze samo ostatke kostiju, te po njima zaključuju da su to prije bili nekakvi izvanredno golemi ljudi. Prema kazivanju Stefe Bijelića Tobučanina, koji ima 80 godina: *Kako bi tako golem kamen današnji čovjek dovukao, a tako brdo? A oni su ga prije uzeli pod pazuhu i nosili*.³¹

Opisani spomenik leži dužinom od istoka prema zapadu, tačno nasred puta. Sa istočne strane se nalazi njiva Boje Stjepanovića iz Peljava, a na zapadu Stanoja Simića. Prema jugu, na udaljenosti od 40 koraka, nalazi se ploča, na kojoj se sa zapadne strane nalazi krst. Na udaljenosti od šest koraka prema sjeveru leži jedan spomenik, a prema jugu, na udaljenosti od dva koraka, drugi spomenik. Oba spomenika su istog oblika i po svoj prilici, iste veličine, ali su bez natpisa. Prema sjeveru, na 75 koraka, nalazi se šest mramorova (koje narod u Bosni naziva stećci). Od tih šest, tri leže i imaju oblik sanduka, a tri stoje i također su u obliku sanduka, otesani na sva četiri ćoška. Na jednom od njih se nalazi gore pomenuti natpis. Spomenik leži dužinom od istoka ka zapadu. Vidjelo mu se samo jedno ćoše, a kada je otkopan, izgledao je poput sanduka. Ona strana na kojoj leži je ispisana, kao i južna strana, a

²⁸ Filipović 1969, 224–226.

²⁹ Vuletić Vukasović 1887a, 12–13.

³⁰ Vuletić Vukasović 1887a, 12–13.

³¹ Vuletić Vukasović 1887b, 27.

to je onaj kraj do istoka. Prema tome, može se zaključiti da je kamen stajao uspravno i da se prevalio prema istoku. Dug je 2,30 m, debljine 0,40 m i širine 0,60 m, a u zapadnom dijelu je nešto uži. Izrađen je od ljutca (vodeničkog kamena).³²

Od ovog spomenika prema zapadu, na udaljenosti od pet koraka, nalazi se drugi spomenik, a šest koraka udaljenosti prema sjeverozapadu nalazi se treći spomenik, uspravno usađen i otesan na četiri ćoška. Prema jugozapadu, na šest koraka udaljenosti nalaze se tri spomenika bez natpisa, ali su oni ranije spomenuti. Prema sjeveroistoku, na udaljenosti od sto koraka, nalazi se sadašnje peljavsko groblje. Na nekim mjestima ima po sto spomenika “mramorova” na jednom mjestu, ali na njima nema natpisa.³³

Neki seljak iz Tutnjevca otišao je da kopa ispod jedne ploče, oko koje su bile i cigle. Tu je iskopao bakreni krstić sa pet slika, koji je, po svemu sudeći, starobosansko djelo. Krstić je unutra šupalj, te se mogao za nešto prikopčati, kao oni koji imaju dvije rupice u vrhu i podno krsta. Ovaj krst će biti dostavljen naučnicima, ali za sada ću spomenuti da je Isukrst u dolami. Gospodin Tomo Dragičević navodi u drugom pismu: *Neka vam je i to na znanje da u ovim krajevima ima veći broj takvih spomenika, ima ih ispisanih, ali se slova ne mogu sasvim pročitati. Na nekima je zvijezda, polumjesec, posjeklica (mač), krst itd.* Ovo sam za sada crpio iz dopisa gospodina Tome Dragičevića, te mi je napomenuti da se mnogi trebaju ugledati na njegovu marljivost.³⁴

Spomenik leži dužinom od istoka prema zapadu. Dužina mu je 2,30 m, debljina 0,40 m i širina 0,60 m, a u zapadnom dijelu je malo uži. Spomenik je izrađen od ljutca (vodeničkog kamena). S donje strane nalazi se natpis koji glasi: *Ase leži brat Mijo Braiković Bolederadov unuk na svojoj zemli plemenitoi na ...ako vi tko će si bil(i) g pogub(i)ti pogubi (g)a Bog.* Sa južne strane, također se nalazi natpis koji glasi: *A postavi pismo sin (n)egov na imladini Vratol svoemu otcu na o(vai) g(rubac).* I ovaj natpis nacrtao nam je naš vrli saradnik gospodin Tomo Dragičević. Hvala mu!³⁵

Puškovac

Puškovac je naseljeno mjesto u sastavu općine Lopare. Selo se nalazi na zapadnim obroncima planine Majevice, na putu Koraj – Ugljevik. Istraživanja o spomenicima u ovom selu objavljena su 1887. godine u časopisu *Viestnik Hrvatskog arheološkoga društva*.

³² Vuletić Vukasović 1887b, 27.

³³ Vuletić Vukasović 1887b, 27.

³⁴ Vuletić Vukasović 1887b, 27–28.

³⁵ Vuletić Vukasović 1887c, 40–41.

Spomenik se nalazi u selu Puškovcu kod Bijele zemlje u općini Koraj, u bijeljinskom kotaru. Spomenik se nalazi na jednom brdu, u obliku sanduka odozgo stesan na sljeme i sa strana lijepo otesan. Pri dnu stećka koji leži na zemlji nalazi se vijenac. Širina postolja je 0,20 m, a takva je vjerovatno po svoj prilici i debljina. Stećak leži dužinom od istoka prema zapadu. Dužina mu je 1,90 m, visina 0,83 m, a širina 0,63 m. Ovaj spomenik je od krupnog pješčara, od istog kamena od kojeg se prave brusovi ili tocila. Na južnoj strani nalazi se natpis, koji glasi: *Ase leži Bogiša Dragoe Ilić na svoi ze(mli)si bilig Miloja eto ia pos(tavi) sin s rodom ov kam.*³⁶

Na dvjesta koraka od gore opisanog stećka sjeverozapadno leži spomenik koji je nekada bio ogroman, ali ga je, nažalost, neko razbio, pa mu je sadašnja dužina 2,40 m. Manji dio natpisa nalazi se na čelu spomenika do zapada. Natpis glasi: *Ase bilig /kam/ ...Elenje...* Dalje ovako nastavlja gospodin Tomo Dragičević: *Zapadno su, na nekih 20 koraka od opisanog prvog stećka istog oblika bez natpisa, a sjeverno do 30 koraka ploča duga 1,80 m, širine 0,70 m i debljine 0,20 m. Na njoj je formalno uklesana ljudska figura s podignutom rukom gore, a lijeva ruka je spuštena. Još tu izviruje nekoliko manjih ploča iz zemlje. Narod priča da ih je bilo dosta, ali da su ih Turci odnijeli i upotrijebili za svoje nadgrobno kamenje. Još se priča o tom mramorju da su tuda išli svatovi, pa su se susreli i zavadili, te su se izboli, a onda okamenili.*³⁷

Sniježnica

Sniježnica je naseljeno mjesto u općini Teočak. Nalazi se s desne strane magistralnog puta Tuzla – Bijeljina. Epitaf na stećku prvi je zabilježio Tomo Dragičević, koji je objavljen u časopisu *Viestnik Hrvatskog arheološkoga društva* 1887. godine.

Mramor (stećak) se nalazi u Sniježnici (muhamedanskom selu), u teočanskom kraju, koji pripada zvorničkom kotaru. Stećak je na raskršću blizu kuće Ibri Hodžića. Spomenik je napravljen od vodeničkog kamena i ima dužinu 1,25 m, širinu od 0,55 m i visinu od 0,55 m. Sa zapadne i južne strane se nalazi natpis koji glasi: *(Ase)leže v(o)e(voda) Golob ovime seoko na svoai zemli pemento(i) a postavi njegovi sedam sinov kami bilig.*³⁸ Ovaj stećak je oblikovan kao sanduk, koji je sa svih strana isklesan, a odozgo mu je sljeme svedeno poput krova na kući, tj. završava se u trostran ležeći bridnjak sa osnovicama nagnutim unutra. Pri dnu stećka je vijenac (postavak), koji je 0,20 m širi od gornjeg dijela stećka, a debljine je 0,20 m. Stećak je dug 1,65 m,

³⁶ Vuletić Vukasović 1887d, 73

³⁷ Vuletić Vukasović 1887d, 74.

³⁸ Vuletić Vukasović 1887c, 39.

širine 0,95 m, a isto toliko visok. Ovaj spomen je položen dužinom od istoka ka zapadu.³⁹

Dalje opaža naš vrli Tomo Dragičević: *Ništa nisam mogao saznati šta narod priča o stečku. Kada sam prepisivao natpis, došao mi je jedan starac muhamedanac, oko 70 godina, te mi je kazao: – Šta si ti, Švabo, ovamo došao? Valjda da tražiš po tim pećinama svoga šukundjeda! Drugo mi nije htio reći, samo je kazao: To ti je madžarsko mramorje.*⁴⁰ Gospodin Tomo Dragičević mi je opisao i ostale stečke u toj okolini na sljedeći način: *Prema sjeveru od opisanog stečka, nekih šest koraka, nalazi se mezarje (tursko groblje) u kojem se nalazi još šest mramorova istog oblika, ali bez natpisa. Govori se da je tu bilo još stečaka, ali da su upotrijebljeni za raznu gradnju. Oko Teočaka se nalazi na više mjesta od 30 do 100 mramorova, ali na njima nema nikakvih ukrasa. To sve leži u dolini, ali se ne zna gdje je vađeno to mramorje. Oko Teočaka ima dosta kamenja koje danas ljudi upotrebljavaju kao vodeničko, pa je moguće da je tu bio majdan tog starobosanskog mramorja.*⁴¹

Vukosavci

Vukosavci su naseljeno mjesto u sastavu općine Lopare i nalaze se 2,5 kilometara sjeveroistočno od Lopara. Mjesto je poznato po partizanskom spomen-groblju izgrađenom tokom sedamdesetih godina. Natpis sa stečka u ovom mjestu objavljen je 1887. godine u *Viestniku Hrvatskog arheološkoga društva*.

Natpis na stečku u Vukosavcima glasi: *(Na) tako(voi)...(Vl)k i njasovoi (ze)mli plemenit(oi) postaviše kamig sni Pribig i Radun.* Ovaj natpis mi je priopćio prijatelj Tomo Dragičević iz Zabrdā kod Bijeljine u Bosni, a evo njegovog izvješća: *Spomenik se nalazi na brdu između Tobuta i Vukosavaca, blizu tobutskog groblja, a tu je selo Vukosavci. Ovaj spomenik izrađen je od kamena pješčara, lijepo otesan poput kućice na šljeme, a otesan mu je i vijenac pri zemlji tj. postavak. Stečak leži od istoka prema zapadu, dužine 1,90 m, širine 1 m, visine 1,20 m. Kod ovog mramora je i do 30 manjih spomenika bez natpisa ili nekakvih posebnih znakova. Od navedenog spomenika prema jugu, na udaljenosti od 160 koraka, je osamljen spomenik, a na njemu nečitljiv natpis. Sa strana stečka nalaze se tri vertikalna pravougaonika i jedno kvadratno polje podijeljeno u četiri dijela. Spomenik je od krupnog žrvnjaša, dužine 1,40 m, širine 0,50 m i visine 0,70 m i ima vijenac pri zemlji. Na udaljenosti od 150 koraka od spomenutog stečka prema jugu, na brdečetu, nalazi se sedam ploča koje su neukusno izra-*

³⁹ Vuletić Vukasović 1887c, 39.

⁴⁰ Vuletić Vukasović 1887c, 39–40.

⁴¹ Vuletić Vukasović 1887c, 40.

*đene. Na jednoj ploči je natpis, ali ga se ne može pročitati jer je oštećen. Od spomenutih ploča prema jugu, na nekih 2000 koraka, nalazi se devet mramorova, ali bez natpisa i ukrasa.*⁴²

Koraj

Koraj je naseljeno mjesto u općini Lopare, smješteno na zapadnim obroncima planine Majevice. Ovo mjesto je u nauci poznato po značajnom arheološkom nalazištu Varoš iz perioda neolita koje pripada vinčanskoj kulturnoj grupi. Istraživanja o ovom mjestu objavljena su 1888. godine u *Viestniku Hrvatskog arheološkoga društva*.

Prema bilješci marljivog saradnika gospodina Tome Dragičevića, od Koraja u bijeljinskom kotaru, nekih pola sata hoda ka sjeveru, na brdu zvanom Stan ili Stanašnik nalazi se stećak. Dužina stećka je 2 metra, visina 1 metar i širina 0,70 metara, izrađen od kamena sivo-ljubičaste boje. Stećak se završava u trostran ležeći bridnjak sa osnovicama nagnutim unutra (sljemenjak). Ovaj spomenik je veoma poznat u narodu, te se izmrvi i daje stoci u soli "pa kao da si s njega rukom digao bolest". I narod za sebe odbija, pa kaže da mu je to sveti lijek, pa ga stoga raznose daleko radi liječenja i vraćanja. Pričaju Turci iz Koraja da je prije udarila u volove goveđa kuga, pa se narod osvijestio i odasvuda dolazio i odbijao djeliće od ovog kamena. Navalio narod pa bi se dosta toga odbilo tokom dana, ali bi tokom noći opet naraslo, te se nije vidjelo da je odbijano od kamena. Uz navedeni opisani spomenik nalazi se drugi stećak poput ploče, te narod u okolici priča da su bili cura i momak, te su se voljeli, pa je momak odveo curu ali bez volje djevojčinih roditelja. Njihovi roditelji su teško uzdahnuli i uklleli ih, pa su se njih oboje okamenili. Neki opet kažu da su to djever i djevojka.⁴³

Prema zapadu, na udaljenosti od 2000 koraka od navedenih spomenika, na jednom brdu se nekada nalazilo mnogo spomenika. Međutim, većina njih je razbijena, te se danas tu nalaze samo tri stećka, koji su također oštećeni. Također, tu se nalazi oko 30 ploča, ali su djelomično prevrnutе, te je voda kroz mramorje prodrla, pa se na nekim mjestima vide kosti. Gospodin Tomo Dragičević je pažljivo pregledao kosti i pronašao u zubima zakovčanu bronzanu žicu, sličnu vitici. Treba napomenuti da je vitica na jednom kraju oštra, kako bi lakše prošla kroz meso. Bitno je naglasiti da je veoma zelena, te da se zelenilo ne primjećuje na drugim dijelovima. Na temelju svega ovoga može se zaključiti da je starobosanska nekropola izgrađena na prahistorijskoj humci, a takvih humaka ima posebno u istočnoj Bosni. Ispod "slovenskog" groba je prahistorijski grob na dubini većoj od pet metara i više, pa ih je

⁴² Vuletić Vukasović 1887f, 113–114.

⁴³ Vuletić Vukasović 1888, 51.

ispod humke nekoliko, a “slovinski” je ograđen i uvijek je na površini, na dubini od 1,5 do 2 metra, te se u njemu rijetko kada nešto pronade. Ako se ipak nešto pronade, radi se o istrošenom željezu ili nekom srebrnjaku.⁴⁴

Lipovice

Lipovice su naseljeno mjesto u općini Lopare. Selo je smješteno na lijevoj strani magistralnog puta Tuzla – Bijeljina. Naučni radovi o terenskim istraživanjima i prezentacija tom prilikom pronađenih arheoloških nalaza izvršeni su u *Viestnik Hrvatskog arheologičkoga društva* 1888. i 1889. godine.

Mramor se nalazi na brdu kod jezera u selu Lipovicama, u jafti (zaseoku) Zloselo. Stećak je kao sanduk, odozgo otesan na šljeme poput kuće, a sa strana i krajeva je lijepo okresan. Stećak je okrenut prema zapadu, a to se može kazati i za druge stećke. Dužina mu je 1,60 m, širina 0,70 m, visina 1 m. Ovaj spomenik je od kamena žrvnjaša. Cijeli korak prema sjeveroistoku od navedenog stećka nalazi se ploča, a na njoj s istočne strane nalaze se dvije kuke oblika Ω i ispod njih se nalazi polumjesec okrenut prema dolje. Na južnoj strani se nalaze dvije kuke, a na sjevernoj strani krst. Ova je ploča lijepo urađena. Natpis na njoj glasi: *Ase leži Hotin Bogosalić na plemenitoi svoiz(e)m lipostavi Radovan (u)dovin sin ova s(en)*.⁴⁵

Do spomenute ploče, udaljene tri koraka, nalazi se druga ploča. Na njoj se nalaze dvije kuke Ω na istočnoj strani, iznad njih sunce (možda vijenac). Sa zapadne strane, odozgo, nalazi se zvijezda, potom dvije kuke, a ispod njih polumjesec. Ova ploča je lijepo izrađena.⁴⁶

Na brdu pored jezera u Zloselu nalazila se nekropola sa 30 ploča. Međutim, ploče su sada prevrnutе, a voda je prodrla kroz njih. U decembru 1886. godine naš vrli povjerenik, gospodin Tomo Dragičević, spasio je dvije lobanje sačuvane s gornje strane. On mi ih je darovao, a ja ih šaljem našem muzeju na čuvanje. Uz to, molim našeg čuvenog ravnatelja S. Ljubića da ih dostavi slavnom dr. Zuckerhandlu kako bi dao sud o njima u pogledu hronologije. Svakako spomenute lobanje potječu iz najstarijeg razdoblja u Bosni, što se može spoznati na temelju ovih podataka koje je zabilježio gospodin Tomo Dragičević: *Da se zaključiti da sam u tom mramorju, tj. nekropoli, što ga je voda oštetila, našao kosti od djeteta. Pažljivo sam ih pregledao i uvjerio sam se da je lobanja cijela, kao i vitica, te je na jednom kraju oštra, zeleno obojena, tj. poprimila je zelenu patinu. Ovu sam lobanju zabilježio slovom A. Druga*

⁴⁴ Vuletić Vukasović 1888, 52–53.

⁴⁵ Vuletić Vukasović 1888, 50.

⁴⁶ Vuletić Vukasović 1888, 50–51.

*lobanja B bila je udaljena jedan korak od prve. Ne mogu nikako zaključiti kakav je na ovoj bio mramor, jer je tu dosta mramorja. Tu je put i njiva, te je mramorje poizvaljivano. Tu su bili svi stećci i ploče, tj. pločasto otesano mramorje, ravno na sva četiri kraja. Na njima nema natpisa niti ukrasa. Tu je deset omanjih spomenika, a pet ih je poput sanduka.*⁴⁷

Nadalje, gospodin Tomo Dragičević će mi dostaviti jednu alku koju je sam iskopao na jednom mjestu pod mramorom. Uz lobanju je bila spomenuta alka od tuča. Ova alka je veća od one iz Lipovica i nije oštra na kraju. Alka je svakako bila u ušima, jer se našla kod lobanje kraj uha. Jedna alka od tuča našla se u zubima i bila je u zubima lobanje A, kako je naveo gospodin Tomo Dragičević. Zavitak joj je oštar, te se presamićuje preko debljeg kraja. Na njoj je krasna zelena patina, teži 1,57 grama, a debljina joj je 6 mm. Također, i druga alka je od tuča, a i na njoj je zelena patina. Svuda se jednako savija, te je presječena na jednom mjestu, samo da se može uvući u uši. Težina joj je 8 grama, a debljina 8 mm. Spomenute dvije lobanje pripadaju najstarijoj bosanskoj dobi, a u tom periodu su stećci bez ikakvih znakova.⁴⁸

Gospodin Tomo Dragičević mi je napisao sljedeće: *Godine 1886. iskopao sam ispod jednog stećka i pronašao jednostavan lonac u grobu koji je bio zgnječčen zemljom. U njemu je bilo luga i uglja, a na dnu je bila srebrna parica. Poslao sam je u Beč, ali je nisu mogli identificirati zbog slabe očuvanosti. Našao sam na još dva mjesta takve lonce, ali u jednom nije bilo ništa osim uglja, a na drugom mjestu su bili puževi i sitno kamenje.*⁴⁹

Tutnjevac

Tutnjevac je naseljeno mjesto u općini Ugljevik. Nalazi se sedam kilometara zapadno od centra Ugljevika, na sredini puta Koraj – Ugljevik. Tokom 1888. godine, na njivi Stojana Šešljica u Tutnjevcu, općina Zabrdje, žandarmerijski narednik Tomo Dragičević iskopavao je ostatke rimskih ruševina.

Narod priča da je u ovom selu postojala kula Filipa Madžarina. Na njivi Stojana Šešljica pronađeni su tragovi cigle i zidova visokih do 30 cm. Prošle godine gospodin Dragičević je pronašao nekoliko predmeta koji ukazuju na to da je tu bila rimska zgrada. Prvo je gospodin Dragičević otkrio prostoriju poput dvorane koja je bila

⁴⁷ Vuletić Vukasović 1889c, 40–41.

⁴⁸ Vuletić Vukasović 1889c, 43.

⁴⁹ Vuletić Vukasović 1889c, 43.

popođena ogromnom ciglom. Na ciglama nema natpisa, a četverougao nih su dimenzija 60 x 60 i debljine 6 cm.⁵⁰

Na spomenutim opekama nalaze se ukrasi poput šara. Tu je iskopan i jedan kamen na kojem se nalazi motiv koji podsjeća na ženu, kojoj se s lijeve strane nalazi dvoje djece. Oba motiva su oštećena i nisu dobro vidljiva. Iznad slike kamen je oštećen, a tu je možda bio natpis. Ploča je od nekog bijelog kamena (možda od mramora), te je vjerovatno bila duža, jer je po prsima prepolovljena. Na slici je nos odbijen. Kamen je po svoj prilici težak 38 kg, a slika je visoka 25 cm. Opeke teže od 4,5 do 5,5 kg, a na jednoj se nalazi natpis ili ukras.⁵¹

Tu su pronađene još tri prostorije koje nisu popločane opekama, nego nekakvom tvrdom zemljom kao cement-kalkom, pa je tlo ravno i ugladeno. Zgrada je bila široka 10 metara, a do sada je otkrivena dužina od 11,5 metara, te po svoj prilici nije bila duža. Temelj je bio ukopan u zemlju do jedan metar, a vanjski zid je debeo 70 cm, a unutrašnji 50 cm. Tu je mnogo dijelova cigle, ali ih je malo cijelih, no rekli bismo da je zgrada izgorjela, jer je tu dosta luga i uglja. Priča Stojan Šešljic da je tu bila golema dubrava tj. hrastovina, koju je on posjekao, ali nije zemlju duboko krčio. On nam je kazivao da je Kraljević Marko porobio kulu Filipa Madžarina, pa ju je i zapalio. Ovdje se našlo osim dijelova cigle, dosta komadića od zemljanih posuda, komadići stakla, kosti marve, te ljudskih kostiju i jedna lobanja, ali je sva zdrobljena. Komad češlja od tuča i dva dobro očuvana čavla. Bilješke mi je poslao vrli gospodin Tomo Dragičević, kome hvala kao pravom rodoljubu i na krasnom zauzimanju.⁵²

Tokom 1899. godine Dragičević je u ovom selu otkrio jedan natpis na koritu česme Mišljenovac, te ga je prezentirao u Glasniku zemaljskog muzeja, zajedno s Ćirom Truhelkom. Natpis glasi: *Se leži Dragilchv (?) plemeniti Dragolačaninb na svoečbkoj (?) a postavi si(?)gu(?)d)v(a) sina Dr(a)g(i)ć i Bogdan.*⁵³

Natpis se nalazi na jednom kamenu pržinjašu (pješčaru), od kojeg je izrađeno korito i postavljeno na česmu zvanu Mišljenovac. Kamen je u obliku sanduka i otesan je na četiri ćoška. Pričao mi je Nikola Lazić iz Tutnjevca da je taj kamen do prije 20 godina ležao kao stećak između više mramorova na starom groblju na brdu iznad Vidine vode, između sela Tutnjevca i Maleševci, nedaleko od međe bijeljinskog i zvorničkog kotara. Odatle su ga seljaci dovukli i u njemu iskopali korito za nevedenu česmu.⁵⁴

⁵⁰ Vuletić Vukasović 1889b, 23–24.

⁵¹ Vuletić Vukasović 1889b, 24.

⁵² Vuletić Vukasović 1889b, 24.

⁵³ Truhelka, Dragičević 1889, 24.

⁵⁴ Truhelka, Dragičević 1889, 24.

Dragaljevac Gornji

Dragaljevac Gornji je naseljeno mjesto u sastavu Grada Bijeljina. Nalazi se na sjeveroistočnim ograncima planine Majevice, na samom obodu prostrane semberske ravnice. Udaljeno je od centra Bijeljine 21,5 kilometara na jugozapad. Rad o stećcima u ovom selu objavljen je u časopisu *Viestnik Hrvatskog arheološkoga društva* 1889. godine.

Ovaj spomenik se nalazi u Dragaljevcu Gornjem, na brdu u njivi Gliše Tomića, odnosno više Točka, četvrtina sata hoda prema sjeveroistoku od crkve. Nalazi se u općini Dragaljevac, u bijeljinskom kotaru. Na sjevernoj strani spomenika nalazi se natpis koji glasi: *Se leži Mihal Veselinović a postavi stavi Stana nem kamen dva brata Maretin i Batić*. Na zapadnoj čeonj strani također se nalazi natpis, koji glasi: *Ase pisa (i sječe) Brani(š)at (d)i(ja)k*. Mramor je poput sanduka odozgo stesan kao sljeme, kao krovom, a sa strana i krajeva je lijepo otesan. Pri dnu stećka, pri zemlji, je postavak oko cijelog spomenika. Stećak leži dužinom od istoka ka zapadu, te je dug 1,50 m, visine 0,90 m, a širine 0,70 m. Mramor je napravljen od bijelog kamena, a natpis se nalazi na sjevernoj strani u četiri linije. On se čita od istoka prema zapadu, pa tako i na prednjoj strani stećka u tri linije, gdje se čita od sjevera prema jugu. Natpis je u potpunosti objavljen.⁵⁵

Kod ovog spomenika bilo je još mramorova, ali su bezumni ljudi tražili novac, te su tako uništili mnogo stećaka, a na nekima je, kako kažu, bilo i natpisa. Tu je još samo jedan u blizini, a i on je oštećen. Ovaj natpis i podatke dostavio mi je vrli istraživač, gospodin Tomo Dragičević. Hvala mu!⁵⁶

Bosanska Rača

Naseljeno mjesto u sastavu Grada Bijeljina nalazi se pored rijeke Drine, u plodnoj semberskoj ravnici, na mjestu gdje se ova rijeka ulijeva u Savu. Udaljeno je dvadeset kilometara od centra grada prema sjeveru.

Tokom svoje službe u Bosanskoj Rači, Dragičević se bavio prikupljanjem arheoloških nalaza. Tako je 1889. godine Zemaljskom muzeju darovao: jedan srebrni novac Antonina, jedan cekin Domenika Kontija, po jedan zlatni novac Konstantina I i Ferdinanda III, dva bakrena novca kovana u Sarajevu 1688/1689, jedan slavonski srebreni novac, po jedan srebreni novac Faustine, Julija Paula, Augusta, ilirski

⁵⁵ Vuletić Vukasović 1889a, 10.

⁵⁶ Vuletić Vukasović 1889a, 10–11.

Dyrrhachium, šesnaest raznih novaca novijeg doba, jednu čelenku, jedan masat od čelika, jedan prsten od bronzе i jednu halhalu od kositra.⁵⁷

Bogutovo Selo

Naseljeno mjesto u sastavu općine Ugljevik, udaljeno 7 kilometara južno od centra. Vid Vuletić Vukasović je u svom radu iz 1890. godine obradio ikonicu (božak) sv. Nikole izrađenu od lignita.

Ovu ikonicu on je datirao u 14. ili 13. vijek. Ovu ikonicu darovao mu je Tomo Dragičević, a uz ovu ikonicu poslao je i sljedeći zapis: *Ovu sam sličicu našao u Bogutovom Selu, u bijeljinskom kotaru, u Mramorskom potoku. Od tog mjesta gdje sam pronašao tu sličicu, preko potoka, na jednom brežuljku na oko 30 koraka sjeveroistočno, nalazi se nešto mramorja, a prije je tu bilo, kako kazuju, 100 kamenova. Tu je također pronašao jedan željezni nadžak. Tu se nalazi njiva Stojana Lazića iz Bogutova Sela, pa mu je on kazao da je jednom, prilikom oranja, izvalio ploču i da je pod njom bio zemljani lonac, ali u njemu nije ništa našao. On je taj lonac uništio, pa mirna Bosna. I ja sam na toj njivi tražio više puta, ali nisam ništa našao, osim spomenutih predmeta. Uz ovo treba spomenuti da se na ovom mjestu nalazi dosta okamenjenih morskih školjki raznih vrsta. Mramorski potok se zove zbog toga što je u njemu bilo dosta mramorja, tj. starobosanskih stećaka.*⁵⁸

Zaseok

Naseljeno mjesto u sastavu općine Sapna, na udaljenosti od 6 kilometara prema jugu. Zajednički rad o natpisu na stećku koji se nalazi u ovom selu objavili su Tomo Dragičević i Vid Vuletić Vukasović 1890. godine u *Glasniku Zemaljskog muzeja*.

Natpis se nalazi na jednom stećku (mramoru) u selu Zaseoku na takozvanim Posteljinama, u kotaru zvrničkom, a tuzlanskom okružju. Taj je stećak izrađen od kamena vapnenca (bijelca) i otesan je na tri strane ravno, s četvrte zapadne strane je nešto ispupčen. Visok je od zemlje 135, širok 75, a debeo 50 centimetara. Natpis je usječen na onoj strani stećka koja je okrenuta ka istoku. U blizini se nalaze još četiri stećka, koji su položeni poput sanduka, ni na jednom od ovih stećaka nema nikakvih šara (ukrasa). Natpis glasi: *Ase leži Brajo Tvrdoević na zemli tuždi, a postavi na nemi kame prijatelj Radosalić, pastorak mu i Ozrko, sin mu dobri, živi i umrijev, a se pisa Dragoje dijak.*⁵⁹

⁵⁷ Darovi Zemaljskom muzeju 1889a, 96.

⁵⁸ Vuletić Vukasović 1890, 363–366.

⁵⁹ Dragičević, Vuletić Vukasović 1890, 298.

Kalesija

Žandarmerijski narednik Tomo Dragičević je 1891. godine izvijestio državnu vladu da su u selu Kalesia srbska u opštini Prnjavor u zborničkom kotaru na jednoj stijeni pronađeni ostaci zidova, komadi cigle i rimski novac. Na moj zahtjev, povjerenik za rudarstvo, gospodin Eduard Vorliček, posjetio je lokalitet i dao mi sljedeće podatke, uz nekoliko nalaza. Otprilike pola sata sjeveroistočno od sela Kalesia srbska, uzdiže se brdo Gradina kao prethodnica planine Prosjek, koja je izolirana na istoku, jugu i zapadu i također je odvojena od viših planina iza sebe sedlom prema sjeveru. Na istoku i zapadu se u podnožju brda slijevaju potočići koji se spajaju na jugu i formiraju potok Kalešicu. Vrh ovog brda čine strme krečnjačke litice na jugu i zapadu, dok se na istoku i sjeveru nalaze strme, ali pristupačne padine. Plato se prostire u pravcu sjever – jug dužine oko 40 m i istok – zapad širine oko 20 m, teren se blago spušta prema jugoistoku. Na najvišoj tački na sjeveru postoji samo mala, ravna površina.⁶⁰

Nema tragova bedema, ali na rubovima platoa na sjeveru i istoku, koji su manje zaštićeni prirodom, nalaze se temelji zida rađenog čvrstim krečnim malterom, bez dodavanja komada opeke. Sastojao se od običnog šljunka, ali je među ruševinama pronađeno i obrađeno kamenje od tufa. Nije bilo fragmenata cigle, a gospodin Dragičević je mislio da su to samo komadi crveno pečenog glinenog lapora. U strmoj stijeni na jugozapadnoj strani nalazi se i mala pećina kojoj se pristupa samo s platoa brda. Usjek ispred ove pećine dug je oko 2 metra, a isto toliko dubok je i natkriveni dio pećine. Pod predvorja prekriven je travom. Letimičnom pretragom platoa, gospodin Vorliček je pronašao veću količinu razbacanog kremenja, zatim komad opsidijana, prvi komad ove vulkanske stijene pronađen u Bosni i Hercegovini, vjerovatno donesen iz daleka u davna vremena. Također, plato je posut krhotinama starijih ručno oblikovanih i mlađih rimskih glinenih posuda izrađenih na kolu. Pronađen je i lukovičasti komad vrpce iz vinskožute staklene posude. Od rimskog novca, pomenuti gospodin je donio samo jedan bakreni primjerak, koji je bio jako oštećen.⁶¹

Pronađen je vrh strijele dužine 5,7 cm, odozdo oštećen, sa piramidalnim vrhom. Slični rimski vrhovi strelica pronađeni su u Majncu, ali su nešto tanji i njihovi vrhovi su izduženiji. Naš oblik, s druge strane, odgovara vrhu strijele, osim znatno kraće dužine iz Mihovila kod Adelsberga u Kranjskoj, koju je dr. M. Hoernes proglasio rimskom. Pretpostavka se stoga može napraviti da je u Kalesiji podignuto malo rimsko utvrđenje na mjestu ranijeg prahistorijskog naselja, što sam već više puta mogao potvrditi u Bosni i Hercegovini.⁶²

⁶⁰ Radimsky 1895, 287.

⁶¹ Radimsky 1895, 288.

⁶² Radimsky 1895, 288.

Kusonje

Kusonje je naseljeno mjesto u sastavu općine Osmaci. Nalazi se 6 kilometara istočno od centra Osmaka. Radove o ovom arheološkom nalazištu i pronađenim predmetima objavili su u *Glasniku Zemaljskog muzeja* Franjo Fiala 1893. godine i Vjenceslav Radimsky 1897. godine.

U podnožju gradine Kosovača 1892. godine Tomo Dragičević pronašao je bakrenu sjekiru, koju je dostavio Zemaljskom muzeju.⁶³ Gradina se nalazi na jednom strmom ogranku gore Kosovača, na jednoj kosi, na kraju sela Kosovača, u općini Kusonje, u Zvorničkom kotaru. Gradina je uokolo ograđena jednostavnim elipsastim suhozidom. Dužina joj je 74, a širina 38 metara, ali se na lakše pristupačnoj strani sužava. Na ovom mjestu nalazi se ulaz u gradinu, a ispred njega nalaze se tragovi pravougaone zgrade, izgrađene od lomljenog kamena i povezane vapnenim lijepom. Preko cijele zidine vide se temelji jednog platna (ograde kojom je obzidan prostor), a u unutrašnjosti prostora vidljivi su ostaci manjih zidina zgrada. Materijal svih zidina sastoji se od lomljenog kamena. Cijeli ograđeni plato zasut je mnoštvom krhotina suđa, izrađenog ručno i na kolu.⁶⁴

Dragičević je u jednoj od zidina navedenih zgrada prekopavao te je predmete koje je pronašao poslao Zemaljskom muzeju. Među njima se nalazi jedan komad staljenog olova i veća količina spaljenog žita na dubini od 1 m, a sastoji se od raži pomiješane s pšenicom. Otkopana zemlja bila je izmiješana s mnoštvom crvenkastih krhotina rimskog suđa rađenog na kolu, od kojih su se mogla rekonstruirati dva visoka poklopca s gužvastim okrajkom i po jednom kvržicom za prihvatanje. Jedan od tih poklopaca ima promjer od 13 cm u otvoru i visinu od 8 cm. Za nas je zanimljivije što među tim ilovastim krhotinama ima i ulomak jednog većeg lonca, koji je ispod gužvastog okrajka (oboda) ornamentiran trakom, sastavljenom od tri plitke brazde. Iznad i ispod te trake nalaze se po jedna valovita linija. Prema svemu do sada možemo zaključiti da je gradina Kosovača prahistorijska utvrda koju su kasnije koristili Rimljani i koju su prema svojim potrebama utvrdili te na njoj podigli zgrade za svoje vojnike. Ovakve primjere smo vidjeli na više mjesta u Bosni i Hercegovini. Dalje možemo vidjeti na jednoj bez sumnje rimskoj posudi valoviti ornament, koji se u sjevernoj Njemačkoj javlja s doseljavanjem Slavena. Osim gradine Kosovače, poznati su nam ovakvi nalazi i na drugim bosanskohercegovačkim nalazištima, koji su pronađeni na keramičkom posuđu, zidovima rimskih građevina ili zajedno s ostalim rimskim nalazima.⁶⁵

⁶³ Fiala 1893, 152.

⁶⁴ Radimsky 1889, 220.

⁶⁵ Radimsky 1889, 221.

Dubnica

Naseljeno mjesto u općini Kalesija, na udaljenosti od 4,5 kilometara sjeverno od centra grada. Rad o dva natpisa na stećcima u ovom selu objavio je Kosta Hörmann 1895. godine.

Ove podatke dugujemo revnosti žandarmerijskog narednika Tome Dragičevića, koji je zaslužan za pronalaženje etnografskih i arheoloških zanimljivosti. Profesor Vid Vuletić-Vukasović dao je neke komentare na njih. Natpis na stećku glasi: *Ase leži Dabiživ Drašković na svoei zemli na plemenitoi kada hteh pobiti tada i umrijuh usječe na me kami Milutin Kablović u Goduši a pisa Nikola Dragoljević.*⁶⁶ Pored gore opisanog natpisa Tomo Dragičević je pronašao još jedan stećak s natpisom, koji glasi: *Se ležit Draoč Tihmilit (Tihmilič) kada hotjeh biti tag(d)a nebih.*⁶⁷

Zaključak

Arheološka istraživanja u sjeveroistočnoj Bosni nemaju tako dugu historiju arheoloških istraživanja kao neka druga područja Bosne i Hercegovine. Ako sagledamo broj arheoloških istraživanja u proteklih stotinjak ili nešto više godina na istom području, primijetit ćemo da su ona malobrojna u poređenju s prostorom centralne Bosne i Hercegovine. Međutim, područje sjeveroistočne Bosne zaista obiluje arheološkim nalazištima i nalazima. Prva arheološka istraživanja u drugoj polovini 19. vijeka bila su amaterski počeci žandarmerijskog štražmeštra Tome Dragičevića, koji je tada službovao u Zabrđu kod današnjeg Ugljevika. Detalji samih iskopavanja nisu nam poznati, osim činjenice da je tokom "prekopavanja" pronalazio arheološke predmete u humkama i pod stećcima koje je slao u Beč, Zagreb i Sarajevo.

Tomo Dragičević je pored svog posla u žandarmeriji, bio povjerenik Hrvatskog arheološkog društva i Narodnog muzeja 1887. godine. Njegov zadatak kao povjerenika bio je omasovljavanje članstva i sakupljanje arheoloških predmeta za zbirke Narodnog muzeja. Dakle, svoje djelovanje je započeo i prije osnivanja Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Upravo zbog te činjenice mnogobrojni arheološki nalazi s područja sjeveroistočne Bosne završili su izvan granica naše države. Dragičević je koristio svoj položaj u navedene istraživačke aktivnosti, koji je dobio zahvaljujući svojim vojnim zaslugama prilikom ulaska austrougarskih trupa u Bosnu i Hercegovinu 1878. godine. On je pomoću razgranate mreže žandarmerijskih postaja vršio prikupljanje informacija o arheološkim lokalitetima i etnološkim zanimljivostima,

⁶⁶ Hörmann 1895, 498.

⁶⁷ Hörmann 1895, 499.

o čemu je redovno izvještavao stručnjake poput Vida Vuletića Vukasovića, Fridriha Salomo Kraussa, Ćire Truhelke i dr.

Publikovane natpise sa stećaka u sjeveroistočnoj Bosni sam je prepisivao i opisivao pronađene arheološke predmete. Svoje zapise je dostavljao stručnjacima koji su ih objavljivali pod svojim imenom uz zahvalu Dragičeviću za dostavljenost. Tako je svoje mnogobrojne radove o nalazima i lokalitetima u sjeveroistočnoj Bosni na osnovu njegovih zapisa objavio Vid Vuletić Vukasović, a da sam nikada nije vidio niti jedan od njih. Pojedine radove Dragičević je i sam objavio ili u koautorstvu s nekim istaknutim naučnikom. Mnogi od tih natpisa nisu ponovo iščitavani, niti su izvršena revizijska arheološka iskopavanja, tako da nam nije poznat kontekst tih nalaza do kojih je dolazio “prekopavanjem”, čime se postavlja pitanje njihove naučne upotrebljivosti.

Daleko veći doprinos Dragičević je dao na polju etnologije, zabilježivši brojne običaje, kazivanja i guslarske pjesme, te ih je na taj način sačuvao od zaborava. Zahvaljujući njemu, objavljeni su brojni radovi Fridriha Salomo Kraussa o etnologiji sjeveroistočne Bosne. Zabilježeno je da je i sam Krauss posjetio ove krajeve i tom prilikom posjetio brojna mjesta, zabilježivši brojna kazivanja i običaje. Uz sve prigovore koje mu može uputiti moderna nauka, zahvaljujući njemu prvi put su pomenuti u naučnim krugovima arheološki spomenici i etnološki zapisi s područja sjeveroistočne Bosne.

Summary: "Archaeological research" by Tomo Dragičević in Northeastern Bosnia

Archaeological research in northeastern Bosnia does not have such a long history of archaeological research as some other areas of Bosnia and Herzegovina. If we look at the number of archaeological research in the past hundred or so years in the same area, we will notice that they are few in number compared to the area of central Bosnia and Herzegovina. However, the area of northeastern Bosnia is indeed rich in archaeological sites and finds. The first archaeological research in the second half of the 19th century was the amateur beginnings of the gendarmerie sergeant Tomo Dragičević, who was then serving in Zabrđe near today's Ugljevik. We do not know the details of the excavations themselves, except for the fact that during the "digging" he found archaeological objects in mounds and under stećak tombstones, which he sent to Vienna, Zagreb and Sarajevo.

In addition to his work in the gendarmerie, Tomo Dragičević was a trustee of the Croatian Archaeological Society and the National Museum in 1887. His task as a trustee was to increase membership and collect archaeological objects for the collections of the National Museum. Therefore, he began his activities even before the establishment of the Land Museum in Sarajevo. It is precisely because of this fact that numerous archaeological finds from the area of northeastern Bosnia ended up outside the borders of our country. Dragičević used his position in the aforementioned research activities, which he received thanks to his military merits during the entry of Austro-Hungarian troops into Bosnia and Herzegovina in 1878. Using an extensive network of gendarmerie stations, he collected information about archaeological sites and ethnological curiosities, about which he regularly reported to experts such as Vid Vuletić Vukasović, Fridrih Salomo Krauss, Ćiro Truhelka and others.

He himself transcribed the published inscriptions from stećak tombstones in northeastern Bosnia and described the archaeological objects he found. He submitted his notes to experts who published them under his name, thanking Dragičević for the submission. Thus, Vid Vuletić Vukasović published his numerous works on finds and sites in northeastern Bosnia based on his notes, without ever having seen any of them himself. Dragičević published some of his works himself or in co-authorship with a prominent scientist. Many of these inscriptions have not been re-read, nor have revision archaeological excavations been carried out, so we do not know the context of the finds he came to by "digging up", which raises the question of their scientific usability.

Dragičević made a far greater contribution to the field of ethnology, recording numerous customs, tales and guslar songs, thus preserving them from oblivion. Thanks to him, numerous works by Fridrih Salomo Krauss on the ethnology of northeastern Bosnia were published. It is recorded that Krauss himself visited these regions and on that occasion visited numerous places, recording numerous tales and customs. Despite all the objections that modern science may raise against him, thanks to him, archaeological monuments and ethnological records from the area of northeastern Bosnia were mentioned for the first time in scientific circles.

BIBLIOGRAFIJA

Štampa

- Amtlicher Theil, *Wiener Zeitung*, Nr. 172, Wien 29. 7. 1898, 1.
- Amtlicher Theil, *Wiener Zeitung*, Nr. 263, Wien 7. 11. 1878, 3.
- Auszeichnungen, *Neuigkeits Welt Blatt XXV* (172), Wien 30. 7. 1898, 3.
- Dekorirung von Gendarmen in Travnik, *Neuigkeits Welt Blatt XXV* (187), Wien 18. 8. 1898, 34.
- Der Nieberfall von Ravnice, *Neue Freie Presse, Morgenblatt*, Nr. 5036, Wien 4. 9. 1878, 3.
- Ein Gendarm im Dienste Wissenschaft, *Neuigkeits Welt Blatt XXII* (237), Wien 15. 10. 1895, 9.
- Hrvatske novine 1940 - General Dragičević – 80 ljet, *Hrvatske novine: Glasnik gradišćanskih Hrvata XXX* (44), *Željezno* 1940, 7.
- Im Sarajevo, *Die Presse XXXI* (242), Wien 4. 9. 1878, 3.
- Literatur, *Agramer Zeitung LXXII* (104), Agram 7. 5. 1897, 6.
- Personalien im k. k. Heere, *Militär-Zeitung XXXIII* (90), Wien 9. 11. 1878, 726.
- Theil, *Wiener Zeitung*, Nr. 206, Wien 4. 9. 1878, 1.
- Verlustliste, *Epoche*, Nr. 83, Prag 7. 9. 1878, 4.
- Verlustliste, *Morgen-Post XXVIII* (243), Wien 5. 9. 1878, 5.
- Verlustlisten Verzeichniss, *Militär-Zeitung XXXI* (72), Wien 1878, 577.
- Verschiedene Nachrichten, *Mährisch-Schlesische Presse XVI* (9), Freiwaldaum 1899, 4.

Literatura

- Back 1891 – F. Back, Litteratur des Jahres 1890, *Zeitschrift der Vereins für Volkskunde* 1 (1), Verlag von A. Asher, 1891, 113–127.
- Bibliografie, *Národopisný věstník československý*, Národopisného musea československého 1909, 16–21.
- Darovi Zemaljskom muzeju 1889a – Darovi Zemaljskom muzeju, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 1 (1), Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, 1889, 94–95.
- Darovi Zemaljskom muzeju 1889b - Darovi Zemaljskom muzeju, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 1 (2), Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, 1889, 94.
- Dragičević, Vuletić Vukasović 1890 – T. Dragičević, V. Vuletić Vukasović, Staro-bosanski natpisi, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 2 (3), Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, 1890, 297–304.

- Dragičević 1896 – T. Dragičević, Trudne žene i porod, in: Milčetić, I. (ed.): *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Sv. 1, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Knjižara Jugoslovenske akademije (Dioničke tiskare), 1896, 195–198.
- Dragičević 1897 – T. Dragičević, Nahogjaji iz brončanog i bakrenog doba, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 9 (2), Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, 1897, 479–481.
- Fiala 1893 – F. Fiala, Prilozi arheologiji Bosne i Hercegovine, *Glasnik Zemaljskog muzeja* 5 (1), Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, 1893, 145–159.
- Filipović 1969 – M. S. Filipović, Majeвица s osobitim obzirom na etničku prošlost i etničke osobine majevičkih Srba, *Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine*, Djela XXXIV, Knjiga 19, 1969.
- Fletcher 1987 – R. Fletcher, A Monthly bibliography of anthropologic literature, *The American Anthropologist published under the auspices of the Anthropological Society of Washington*, American Anthropological Association 10, 1897, 384–388.
- Hörmann 1895 – C. Hörmann, Epigraphische Denkmäler aus dem Mittelalter, in Hoernes M. (ed.): *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Herzegovina*, K. und k. Hof und Universitäts Buchdrucker in Wien, 1895, 481–502.
- Jašarević, Prnjavorac 2108 – A. Jašarević, E. Prnjavorac, *Grad u bronzi*, Muzej Tešanj, 2018.
- Kaljanac 2015 – A. Kaljanac, *Historija arheologije: U potrazi za prošlošću*, Univerzitet u Sarajevu, 2015.
- Kaljanac 2023 – A. Kaljanac, *Stranputice rane arheologije u Bosni i Hercegovini*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2023.
- Krauss 1886 – F. S. Krauss, *Sreća. Glück und Schicksal im Volksglauben der Südslaven*, Commision – Verlag von Alfred Holder k.k. Hof und Universiata - Buchhandler, 886.
- Krauss 1891 – F. S. Krauss, *Am Ur – Quell*, G. Kramer, 1891.
- Krauss 1896 – F. S. Krauss, Vidiljić Ahmo's Brautfahrt: Ein moslimsches Guslarenlied, in Reimer D. (ed.) *Festschrift für Adolf Bastian: zu seinem*, Harvard University, 1896, 291–335.
- Krauss 1897 – F. S. Krauss, Der Tod, Brauch und Glauben der Südslaven, *Zeitschrift der Vereins für Volkskunde* 1 (2), Verlag von A. Asher, 1891, 148–163.
- Krauss 1908. – F. S. Krauss, *Slavische volkforschungen abhandlungen über glauben, gewohnheitsrechte, sitten, bräuche, und die guslarenlieder der Südslaven, vorwiegend auf grund eigener erhebungen*, Verlag von Vilhelm Heims, 1908.
- Mikkola 1898 – J. Mikkola, Zprávy nálezech archeologické, *Věstník slovanských starožitností* I, Tiskem Aloisa Wiesnera, 1898, 61–102.

- Nekrolog, Tomo Dragičević, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 26 (1), Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, 1914, 584.
- Novi povjerioci Hrvatskog arheološkog društva i Narodnog zemaljskog muzeja, *Viestnik Hrvatskog arheološkoga društva* 9 (3), Hrvatsko arheološko društvo, 1887, 23–28.
- Polivka 1891 – G. Polivka, Bericlite und Bücheranzeigen, *Zeitschrift für Volkskunde* 19, Forgotten Books, 1909, 317–328.
- Predplatnici Starohrvatske Prosvjete, 1895 - Predplatnici Starohrvatske Prosvjete, *Starohrvatska prosvjeta* I (2), Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 1895, 197–200.
- Radimsky 1889 – V. Radimsky, Arheološke crtice (Gradina Kosovača kod Kusonja u kotaru zvrničkom), *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 4 (7), Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, 1895, 217–230.
- Radimsky 1895 – V. Radimsky, Archäologische Tagebuchblätter: Die prähistorisch – römische Befestigung von Kalesia im Bezirke Zvornik, in Hoernes M. (ed.): *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Herzegovina*, K. und k. Hof und Universitäts Buchdrucker in Wien, 1895, 284–297.
- Radimsky 1897 – V. Radimsky, Archäologische Tagebuchblätter, in: Franz Fiala (ed.): *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Herzegovina*, K. und k. Hof und Universitäts Buchdrucker in Wien, 1897, 263–275.
- Truhelka, Dragičević 1889 – Ć. Truhelka, T. Dragičević, Dva starobosanska natpisa, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 1 (3), Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1889, 23–24.
- Šabić 2017 – M. Šabić, Suradnja Jiříja Polívke u Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena ili o “nevidljivom” radu Dragutina Boranića, *Zbornik Odsjeka povijesnih znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 35, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2017, 221–250.
- Vasilj 2011 – S. Vasilj, *Arheologija i arheološka istraživanja u Bosni i Hercegovini u vrijeme austro-ugarske uprave*, in Šehić Z. (ed.), *Međunarodna konferencija Bosna i Hercegovina u okviru Austro-Ugarske 1878–1918. održana u Sarajevu, 30. i 31. marta 2009*, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2011, 517–536.
- Vuletić Vukasović 1887a – V. Vuletić Vukasović, Starobosanski nadpisi u Bosni i Hercegovini, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 9 (1), Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb 1887, 9–14.
- Vuletić Vukasović 1887b – V. Vuletić Vukasović, Dopisi, *Viestnik Hrvatskog arheološkoga društva*, 9 (3), Hrvatsko arheološko društvo, 1887, 23–28.
- Vuletić Vukasović 1887c – V. Vuletić Vukasović, Dopisi, *Viestnik Hrvatskog arheološkoga društva*, 9 (3), Hrvatsko arheološko društvo, 1887, 39–44.

- Vuletić Vukasović 1887d – V. Vuletić Vukasović, Starobosanski nadpisi u Bosni i Hercegovini, *Viestnik Hrvatskog arheologičkoga društva* 9 (3), Hrvatsko arheološko društvo, 1887, 47–53.
- Vuletić Vukasović 1887e – V. Vuletić Vukasović, Starobosanski nadpisi u Bosni i Hercegovini, *Viestnik Hrvatskog arheologičkoga društva* 9 (3), Hrvatsko arheološko društvo, 1887, 73–76.
- Vuletić Vukasović 1887f – V. Vuletić Vukasović, Starobosanski nadpisi u Bosni i Hercegovini, *Viestnik Hrvatskog arheologičkoga društva* 9 (3), Hrvatsko arheološko društvo, 1887, 111–115.
- Vuletić Vukasović 1888 – V. Vuletić Vukasović, Starobosanski nadpisi u Bosni i Hercegovini, *Viestnik Hrvatskog arheologičkoga društva* 10 (2), Hrvatsko arheološko društvo, 1887, 47–53.
- Vuletić Vukasović 1889a – V. Vuletić Vukasović, Starobosanski nadpisi u Bosni i Hercegovini, *Viestnik Hrvatskog arheologičkoga društva* 11 (1), Hrvatsko arheološko društvo, 1889, 8–13.
- Vuletić Vukasović 1889b – V. Vuletić Vukasović, Rimske starine u Bosni, *Viestnik Hrvatskog arheologičkoga društva* 11 (1), Hrvatsko arheološko društvo, 1889, 23–24.
- Vuletić Vukasović 1889c – V. Vuletić Vukasović, Dvije drevne lubanje iz Bosne, *Viestnik Hrvatskog arheologičkoga društva* 11 (1), Hrvatsko arheološko društvo, 1889, 40–43.
- Vuletić Vukasović 1889d – V. Vuletić Vukasović, Dopisi, *Viestnik Hrvatskog arheologičkoga društva* 11 (1), Hrvatsko arheološko društvo, 1889, 119–123.
- Vuletić Vukasović 1890 – V. Vuletić Vukasović, Drevni bosanski božak, *Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 2 (4), Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, 1890, 363–366.
- Vuletić Vukasović 1897 – V. Vuletić Vukasović, Nalazište iz Neolitičkog doba na Kraljevinama kod Novog Šehera, *Starohrvatska prosvjeta* 3 (2), Hrvatsko starinsko društvo, 1897, 94.